

мр Србољуб Убипариповић
Православни богословски факултет
Катедра за литургику
Београд

Патријарх Павле као литургичар*

„Не мислим да у Цркви све мора да буде стереотипно и скамењено, без икаквих промена, али свакако не ни у вештинама импровизације, уместо чврстине моралног става; театарности уместо стварно лепог и свечаног, пошто-пото нечег новог и изненађујућег, уместо литургички и богословски утврђеног и јасног.“¹

Опис стваралачког опуса и библиографија²

Љубав према богослужењу и истинама вере, али и спремност на предано служење Телу Христовом представљају главне мотиве литургичког стваралаштва Патријарха Павла (1914-2009). У данима када је Српска православна црква обитавала на простору бивше СФРЈ и суочавала се са разноврсним искушењима, овај пожртвовани архијереј је увидео да је неопходно нешто учинити и у вези са уздизањем хришћанске и богословске свести клира и лаоса. У јануарском броју Службеног листа СПЦ *Гласник* 1968, он започиње са објављивањем његових чувених чланака у оквиру рубрике *Питања и одговори*.³ На такво дело је, наиме, првенствено био подстакнут недоумицама и проблемима ученика Богословије у Призрену и вернога народа Епархије рашко-призренске.⁴ Но, већ 1972. добија послушање од Светог Архијерејског Синода да у истој рубрици одговара на писмена питања и из других богословских области.⁵ С тим у вези, на поједина питања најпре одговара писмено онима који су их постављали, а на питања од општијег значаја даје разјашњење у поменутој рубрици *Гласника*.⁶ Штавише, такву праксу наставља и после престанка његове службе у Светом Архијерејском Синоду.⁷

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Види: Патријарх српски Павле, *Може ли Свети путир бити употребљен као општа чаша у Чину венчања?*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига друга, Београд 1998, 31.

² Будући да личност Патријарха Павла (Стојчевића) и његово верно служење Цркви Божијој изазивају велику пажњу не само код верујућих хришћана него и код оних који то нису, до сада се појавило више описа његове биографије, па због тога изостављамо његове биографске податке.

³ Сравни: Патријарх српски Павле, *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига трећа, Београд 1998, 381.

⁴ Сравни: Патријарх српски Павле, *Предговор*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига прва, Београд 1998.

⁵ Сравни: Патријарх српски Павле, *Предговор*, нав. дело, Београд 1998.

⁶ Сравни: исто.

⁷ Сравни: исто.

Треба истаћи да су поменути чланци 1998. обједињени у тротомно издање под насловом *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ* и издати од стране Издавачког фонда Архиепископије београдско-карловачке. Наишавши на велики одјек код читалачке публике, 2007. се појавило и друго издање које је приређено од стране истог издавача. А да поједини одговори никада не губе на актуелности, сведочи и публиковање књиге *Пост и Свето Причешће у Православној Цркви* 2008. од стране горе наведеног издавача, у којој су издвојени сви претходно објављени Патријархови одговори везано за питања поста и причешћа. Куриозитет овога издања представља објављивање *Дописа Епископа рашко-призренског г. Павла Светом Архиејерејском Синоду о усклађивању Црквених одредаби о посту према захтевима савремене епохе* из 1968.

Осим већ помињаних чланака, познато је да је Патријарх Павле изрекао велики број беседа, дао многобројне интервјуе и изјаве, написао приличан број предговора за тематски различите књиге и монографије, те више година успешно решавао непознанице из типика у оквиру целокупне богослужбене године на последњим страницама Календара Српске патријаршије *Црква*.

Кључни извор за наше истраживање и оцену литургичког доприноса Његове Светости јесу чланци објављивани у *Гласнику СПЦ*, а потом први пут издати у виду три тома 1998.⁸ Истовремено, треба нагласити да овом приликом немамо намеру да начинимо целовит библиографски списак стваралачког опуса Патријарха Павла. Следствено томе, приметно је да готово највећи део његових чланака, који спадају у област литургике, карактерише историјско-археолошки и обре-дословни (телитургички) приступ.

У групу радова које одликује историјско-археолошки приступ спадају:

1. *Зашто се врши парастос изгинулим у борбама за слободу – од Косова до данас – када су они свети?*, у: нав. дело, Књига прва, 119-138.
2. *Став Српске православне цркве о старом и новом календару*, у: нав. дело, Књига прва, 139-158.
3. *Да ли је који дан у седмици посвећен Светој Богородици?*, у: нав. дело, Књига прва, 159-161.
4. *Дан празновања Светог Саве*, у: нав. дело, Књига прва, 162-169.
5. *Ко је писац грчке службе Светог Јована Владимира коју је штампао Јован Папа 1690. године?*, у: нав. дело, Књига прва, 170-183.
6. *Прослављање Светог архиђакона Стефана и Светог пророка Илије*, у: нав. дело, Књига прва, 184-190.
7. *Шта означавају у црквенословенским штампаним еванђељима слова – бројеви испод зачала?*, у: нав. дело, Књига прва, 214-219.
8. *Шта су то криптографи?*, у: нав. дело, Књига прва, 220-225.
9. *Особито поштовање дванаест петака у нашем народу*, у: нав. дело, Књига прва, 226-234.
10. *Зашто се једна седмица пред Велики пост зове „трапава“, а једна уз пост „глувна“?*, у: нав. дело, Књига прва, 235-245.
11. *Зашто је вечера мрсна уочи посног дана и посна уочи мрсног дана?*, у: нав. дело, Књига прва, 318-323.
12. *Како треба постити пред причешћивање?*, у: нав. дело, Књига прва, 324-342.

⁸ Списак годишта *Гласника* у којима су објављивани Патријархови чланци у оквиру рубрике *Питања и одговори* видети у: Патријарх српски Павле, нав. дело, Књига трећа, 381-391.

13. *Која се храна употребљава уз пост?*, у: нав. дело, Књига прва, 343-351.
 14. *Пост у Православној Цркви*, у: нав. дело, Књига прва, 352-357.
 15. *Када не треба постити средом и петком од Васкрса до Спасовдана?*, у: нав. дело, Књига прва, 358-360.
 16. *Може ли верник јести мрсну храну у дан када се причешћује?*, у: нав. дело, Књига прва, 361-366.
 17. *Крајњи рок узимања хране пред Свето причешће*, у: нав. дело, Књига прва, 367-369.
 18. *О честом причешћивању верних*, у: нав. дело, Књига прва, 377-389.
 19. *Треба ли одрастао син да у своме домаћинству слави крсну славу?*, у: нав. дело, Књига друга, 50-55.
 20. *Спремање славског кољива за Светог Илију и Аранђеловдан*, у: нав. дело, Књига друга, 56-63.
 21. *Смисао Чина Великог водоосвећења уочи Богојављења и на Богојављење*, у: нав. дело, Књига друга, 64-76.
 22. *О читању молитава стоци*, у: нав. дело, Књига друга, 78-83.
 23. *Који је смисао икоса „Сам једин јеси безсмртниј...“?*, у: нав. дело, Књига друга, 122-126.
 24. *Став Српске православне цркве према кремирању њених верника*, у: нав. дело, Књига друга, 127-136.
 25. *Употреба венаца на сахрани*, у: нав. дело, Књига друга, 153-155.
 26. *Која су битна обележја православног храма?*, у: нав. дело, Књига друга, 293-299.
 27. *Од каквог се материјала праве црквене одежде?*, у: нав. дело, Књига друга, 300-308.
 28. *Значење речи „Твоја од Твојих...“*, у: нав. дело, Књига трећа, 189-194.
 29. *Порекло неколико речи за хришћанске и друге појмове у нашем језику*, у: нав. дело, Књига трећа, 325-329.
- У групу радова које одликује обредословни (телитургички) приступ спадају:
1. *Када се читају молитве жени у четрдесети дан по рођењу детета?*, у: нав. дело, Књига прва, 270-276.
 2. *Како се пева „Јелици...“ на крштењу?*, у: нав. дело, Књига прва, 280-285.
 3. *Како се треба клањати непосредно пре причешћивања?*, у: нав. дело, Књига прва, 370-376.
 4. *Где се врши чин обручења?*, у: нав. дело, Књига друга, 1-10.
 5. *Каква венчила користити за венчање?*, у: нав. дело, Књига друга, 11-14.
 6. *О правилној употреби речи „Вјенчајетсја...“ на венчању*, у: нав. дело, Књига друга, 15-20.
 7. *Може ли Свети путир бити употребљен као општа чаша у Чину венчања?*, у: нав. дело, Књига друга, 21-32.
 8. *Да ли се скидају венци и чита молитва младенцима на самом Чину венчања или у осми дан?*, у: нав. дело, Књига друга, 33-40.
 9. *Кропи ли се дом водом освећеном за крштење?*, у: нав. дело, Књига друга, 77.
 10. *О читању молитве „Боже духов...“*, у: нав. дело, Књига друга, 113-121.
 11. *Који се Чин опела врши над јеромонахом, игуманом и мирским ђаконом?*, у: нав. дело, Књига друга, 137-152.
 12. *Какав смисао имају речи „Повели“ - „Повелите“ при рукоположењу?*, у: нав. дело, Књига друга, 191-199.
 13. *Може ли се обавити свештенодејство без мантије и епитрахиља?*, у: нав. дело, Књига друга, 214-219.
 14. *Исповедање свештеника свештеником*, у: нав. дело, Књига друга, 222-225.
 15. *Још о исповедању свештеника свештеником*, у: нав. дело, Књига друга, 226-228.
 16. *Може ли свештеник да се причести кад не служи Свету литургију?*, у: нав. дело, Књига друга, 229-234.

17. *Клањање пред светим иконама*, у: нав. дело, Књига друга, 309-311.
18. *Начин и редослед целивања икона у храму*, у: нав. дело, Књига друга, 312-314.
19. *Приклањање главе на богослужењу*, у: нав. дело, Књига друга, 315-317.
20. *Треба ли жене да покривају главу у храму за време богослужења? – Жена у хришћанству*, у: нав. дело, Књига друга, 318-332.
21. *Треба ли болесник да седи или стоји док му се чита молитва?*, у: нав. дело, Књига друга, 333-335.
22. *Када треба скидати камилавку у току богослужења?*, у: нав. дело, Књига друга, 336-338.
23. *О приношењу кадионице епископу на благослов*, у: нав. дело, Књига друга, 339-341.
24. *О кађењу цркве и крсти ли се верник у току кађења?*, у: нав. дело, Књига друга, 342-352.
25. *Правилно читање возгласа у молитвама*, у: нав. дело, Књига друга, 353-358.
26. *Редослед прозби у јектенијама за епископа, владара и народ*, у: нав. дело, Књига друга, 359-367.
27. *Како треба узимати прокимен на Великопосној вечерњи пред првом паримџом и после ње?*, у: нав. дело, Књига друга, 368-378.
28. *Који се Богородичен узима на стиховње на вечерњи и на хвалитних на јутрењи?*, у: нав. дело, Књига друга, 379-380.
29. *Узима ли се Достојно или Ангел вопијаше од Томине недеље до Спасовдана на вечерју после канона?*, у: нав. дело, Књига друга, 381-382.
30. *Како узимати тропаре на полуноћници у попразништву Господњих и Богородичиних празника?*, у: нав. дело, Књига друга, 383-386.
31. *Како се на јутрењи оданија великих празника пева тропар?*, у: нав. дело, Књига друга, 387-389.
32. *Читају ли се мале јектеније на недељној и празничној јутрењи после тропара по Непорочних или Полијелеја?*, у: нав. дело, Књига друга, 390-393.
33. *Начин читања Еванђеља на српском језику*, у: нав. дело, Књига друга, 394-397.
34. *Читање Еванђеља пред Часном трапезом*, у: нав. дело, Књига друга, 398-401.
35. *Где стоји служашчи ђакон за време читања Еванђеља на јутрењи?*, у: нав. дело, Књига друга, 402-403.
36. *Зашто се на Богородичиним празницима узима Еванђеље по Луки?*, у: нав. дело, Књига друга, 404-407.
37. *Кад треба пред 50. псалом на јутрењи читати Господи, помилуј и Слава и ниње?*, у: нав. дело, Књига друга, 408-409.
38. *Библијске песме и тропари канона*, у: нав. дело, Књига друга, 410-420.
39. *Треба ли говорити мале јектеније после сваке песме канона на јутрењи Светле седмице?*, у: нав. дело, Књига друга, 421-422.
40. *Кога гласа треба певати „Величит душа моја“?*, у: нав. дело, Књига друга, 423-427.
41. *Како певати IX песму канона на Васкрс?*, у: нав. дело, Књига друга, 428-429.
42. *Када се на јутрењи узима а кад не узима „Достојно“?*, у: нав. дело, Књига друга, 430-432.
43. *О начину певања светилна VI гласа у Великом посту*, у: нав. дело, Књига друга, 433-437.
44. *Узима ли се Слава и ниње испред Тебје слава подбајет после хвалитних псалама на свакидашњој јутрењи?*, у: нав. дело, Књига друга, 438-444.
45. *По ком гласу треба певати Велико славословје?*, у: нав. дело, Књига друга, 445-452.
46. *Шта значе речи на крају јутрење у службама Светим: „И дајетсја јелеј братији от кандила“?*, у: нав. дело, Књига друга, 453-457.
47. *Како правилно наставити служење Првога часа у продужетку јутрење?*, у: нав. дело, Књига друга, 458-459.

48. *Како се чита „Христe, свјете истиниј...“?*, у: нав. дело, Књига друга, 460-462.
49. *Да ли се чита Трисвето на крају Првога часа, ако се одмах наставља служење Трећега часа?*, у: нав. дело, Књига друга, 463-466.
50. *Читање кондака на Изобразитељни уз Часни пост и ван њега*, у: нав. дело, Књига друга, 467-472.
51. *Како се правилно служи Чин изобразитељне уместо Свете литургије?*, у: нав. дело, Књига друга, 473-477.
52. *Првенство служашичих свештеника на Светој литургији*, у: нав. дело, Књига трећа, 1-4.
53. *Поредак облачења одежди на богослужењу*, у: нав. дело, Књига трећа, 5-10.
54. *После колико дана се печене просфоре могу употребити за Свету литургију и од чега се меси просфора?*, у: нав. дело, Књига трећа, 11-16.
55. *Треба ли освећивати нафору?*, у: нав. дело, Књига трећа, 17-22.
56. *Ко вади честице на проскомидији када више свештеника служе Литургију?*, у: нав. дело, Књига трећа, 23-27.
57. *Када више свештеника служе Свету литургију, ко врши проскомидију а ко чита за амвону молитву?*, у: нав. дело, Књига трећа, 28-35.
58. *Како се врши Проскомидија на архијерејској Литургији?*, у: нав. дело, Књига трећа, 36-40.
59. *Како вадити девет честица на Проскомидији?*, у: нав. дело, Књига трећа, 41-45.
60. *Треба ли на Проскомидији вадити честице за Свете анђеле?*, у: нав. дело, Књига трећа, 46-63.
61. *Отварају ли се царске двери на почетку Литургије?*, у: нав. дело, Књига трећа, 64-69.
62. *Како служити Литургију без појца?*, у: нав. дело, Књига трећа, 70-73.
63. *Коришћење магнетофона на Литургији уместо појања појца*, у: нав. дело, Књига трећа, 74-76.
64. *Како се пева тропар „Христос воскрес...“ од Томине недеље до оданија Пасхе?*, у: нав. дело, Књига трећа, 85-86.
65. *Чита ли се „Христос воскрес...“ на почетку Литургије од Васкрса до Спасовдана?*, у: нав. дело, Књига трећа, 87-92.
66. *Блажена из Октоиха или Минеја за сваки дан*, у: нав. дело, Књига трећа, 93-99.
67. *Како узимати Блажене на Литургији?*, у: нав. дело, Књига трећа, 100-104.
68. *Када се царске двери отварају за Мали и Велики вход?*, у: нав. дело, Књига трећа, 105-111.
69. *О певању „Јелици“*, у: нав. дело, Књига трећа, 112-113.
70. *Неки свештеници на Литургији после Свјатиј Боже, окрећу се северу уз речи: „Благословен грјадји...“, затим југу уз речи: „Благословен јеси...“; Да ли је то исправно?*, у: нав. дело, Књига трећа, 114-119.
71. *Зашто се у Српској цркви не изостављају јектеније за оглашене испред Иже херувими?*, у: нав. дело, Књига трећа, 120-125.
72. *О прозбама на малој јектенији пред Иже херувими*, у: нав. дело, Књига трећа, 126-129.
73. *Како се читају молитве верних у току изговарања јектеније?*, у: нав. дело, Књига трећа, 130-138.
74. *О помињању живих и упокојених на Литургији*, у: нав. дело, Књига трећа, 139-151.
75. *Када се узима Амин на Великом входу и на Литији велике вечерње?*, у: нав. дело, Књига трећа, 152-156.
76. *Када и како треба развијати и савијати антиминос на Светој литургији?*, у: нав. дело, Књига трећа, 157-167.
77. *Ко чита молитве Канона евхаристије кад служи више свештеника?*, у: нав. дело, Књига трећа, 168-174.

78. *Треба ли свештеник на Светој литурџији да руком указује на Свете дарове на „Примите и јадите“?*, у: нав. дело, Књига трећа, 175-188.
79. *Чињење знака крста са путиром и дискосом над антимином уз речи: „Твоја од Твојих“*, у: нав. дело, Књига трећа, 195-200.
80. *Подизање само Агнеца на „Свјатаја свјатим“*, у: нав. дело, Књига трећа, 201-205.
81. *О клечању на Литурџији по коначном освећењу Дарова*, у: нав. дело, Књига трећа, 206-211.
82. *Клањање пред Светим Агнецом*, у: нав. дело, Књига трећа, 212-218.
83. *Од кога се дела Агнеца спремају честице за причешће болних?*, у: нав. дело, Књига трећа, 219-224.
84. *Отирање длана антимином зубом – Време и узроци настанка илтона и антиминоса*, у: нав. дело, Књига трећа, 235-252.
85. *Шта чинити са Светим путиром после речи: „Со страхом Божијим...“?*, у: нав. дело, Књига трећа, 253-261.
86. *Изговарају ли се речи: „и љубовију“ у „Со страхом Божијим...“?*, у: нав. дело, Књига трећа, 262-266.
87. *Како поступати када има причесника много, а Светог причешћа мало?*, у: нав. дело, Књига трећа, 267-271.
88. *Да ли треба брисати кашичицу после причешћа сваког верника?*, у: нав. дело, Књига трећа, 272-276.
89. *О помињању Светих на отпусту*, у: нав. дело, Књига трећа, 277-283.
90. *Како се на Пређеосвећеној литурџији пева „Да исправитесја молитва моја...“?*, у: нав. дело, Књига трећа, 284-285.
91. *„Изиђите“ или „приступите“ на Пређеосвећеној литурџији?*, у: нав. дело, Књига трећа, 286-292.
92. *Додирује ли свештеник Агнец клечећи при Свјатаја свјатим на Пређеосвећеној литурџији?*, у: нав. дело, Књига трећа, 293-296.
93. *Поредак служења чтеца на архијерејској Литурџији*, у: нав. дело, Књига трећа, 322-324.
94. *Акростих у канонима Београдског србљака*, у: нав. дело, Књига трећа, 330-343.
95. *Служба Светог Јанићија Девичког, једина рукописна књига манастира Девича*, у: нав. дело, Књига трећа, 344-359.

У групу радова које одликује литурџијско-богословски приступ спадају:

1. *Шта значе речи „истјеје Тебје причашчатисја“ из IX песме канона на Васкрс, и који је то „невечерњи дан“?*, у: нав. дело, Књига прва, 246-251.
2. *Да ли по освећењу на Литурџији све честице на дискосу постају Тело Христово?*, у: нав. дело, Књига трећа, 225-234.

Литурџичко-богословски допринос Патријарха Павла

С обзиром на чињеницу да је опус литурџичког стваралаштва Његове Светости тематски разнолик и врло садржајан, изрицање оцене његовог доприноса српској богословској мисли 20. века био је посебан истраживачки изазов. Баш због тога, радови Патријарха Павла који су побудили нашу нарочиту пажњу и благодарећи којима смо спровели у дело наше истраживање су: 1) *Усклађивање црквених одредби о посту, према захтевима савремене епохе (Допис Епископа рашко-призренског г. Павла Светом Архијерејском Синоду, број 4363, од 20.12.1968)*; 2) *Став Српске православне цркве о старом и новом календару*; 3) *Особито поштовање дванаест петака у нашем народу*; 4) *Шта значе речи „истјеје Тебје причашчатисја“ из IX песме Канона на Васкрс, и који је то „невечерњи дан“?*; 5) *Треба ли свештеник на Светој литурџији да руком указује на Свете дарове на*

„Примите и једите“?; 6) Да ли по освећењу на Литургији све честице на дискусу постају Тело Христово?.

Тема која представља својеврсно обележје како писане тако и усмене речи Његове Светости јесте пост. Давајући више одговора на исказане недоумице у вези са исправном праксом савршавања поста, Патријарх Павле је сваки пут настојао да буде доследан вишевековном Предању Цркве Божије о посту, као и да несебично подели са другима сопствено испосничко искуство.⁹ На тај начин је било очигледно да је пост, по речима Његовог Високопреосвештенства Архиепископа цетињског и Митрополита црногорско-приморског г. Амфилохија, „постао саставни део његовог мишљења и свакодневног живљења“.¹⁰ Но, између више његових тематских текстова о посту посебан значај има рад под насловом *Усклађивање црквених одредби о посту, према захтевима савремене епохе (Допис Епископа рашко-призренског г. Павла Светом Архиепископском Синоду, број 4363, од 20.12.1968)*, а који је био предмет нашег истраживачког интересовања. Повод за његов настанак била је припрема свих Помесних православних цркава за одржавање Великог Свеправославног сабора.

Изнето мишљење, тада Преосвештеног епископа рашко-призренског г. Павла, садржи врло упечатљиве и проницљиве предлоге усклађивања црквених одредби о посту, од којих се издвајају они под редним бројем пет, седам и осам. Указујући на неоспорна сведочанства из 12. века о краћем трајању Божићног и Апостолског (Петровског) поста, као и да одређени Устави (Типици) прописују почетак Божићног поста 10. децембра, Његова Светост предлаже да би, у случају постављања питања дужине трајања поменутих постова, „наша Црква могла да пристане да Божићни пост траје две недеље, а Петровски једну“.¹¹ Истовремено, пошто је у многим православним земљама поново актуелизовано крштавање одраслих, далековиди јерарх Цркве Христове сматрао је да би у таквим случајевима требало одредити обавезан пост од једног дана за онога који се крштава, свештеника који крштава и кума, а добровољни за рођаке крштаваног и друге чланове Цркве.¹² Уз то, један од његових предлога тиче се и неопходности примене икономије у вези са ублажавањем праксе поста код тешких болесника. Показујући том приликом дирљив пример очинског старања о оним члановима Цркве који су опхрвани тешким болестима и који не могу узимати ништа друго сем млека, он заступа мишљење да би такве болеснике требало разрешити поста.¹³ Идентичан став заузима и када је реч о радницима који су запослени на тешким пословима, као на пример у хемијској индустрији, где је свакодневна употреба млека неизоставна.¹⁴

⁹ Сравни: Архиепископ цетињски и Митрополит црногорско-приморски Амфилохије, *Уводна реч – Православна Црква о посту*, у: Патријарх српски Павле, *Пост и Свето Причеиће у Православној Цркви*, Београд 2008, 5.

¹⁰ Види: Архиепископ цетињски и Митрополит црногорско-приморски Амфилохије, *Уводна реч – Православна Црква о посту*, у: нав. дело, 5.

¹¹ Види: Патријарх српски Павле, *Усклађивање црквених одредби о посту, према захтевима савремене епохе (Допис Епископа рашко-призренског г. Павла Светом Архиепископском Синоду, број 4363, од 20.12.1968)*, у: *Пост и Свето Причеиће у Православној Цркви*, нав. дело, 168.

¹² Сравни: исто, 168.

¹³ Сравни: исто, 169.

¹⁴ Сравни: исто, 169.

Наведена запажања о посту Његове Светости уверљиво предочавају у којој мери и на који начин треба усклађивати литурџијско-богословску акривију и икономију у животу верних удова Тела Христовог. Иако су дотични предлози изложени још пре четрдесет година, они уопште не губе на значају јер говоре у прилог потребе непрестаног преиспитивања и појашњења хришћанскога начина постојања сходно савременим животним околностима.

Једно од неизбежних питања са којима се, приликом писања својих одговора, суочио Патријарх Павле била је и проблематика црквеног календара. У чланку под називом *Став Српске православне цркве о старом и новом календару*, неуморни Првојерарх је покушао да протумачи разлоге подвојености богослужбеног рачунања времена међу Помесним православним црквама и препозна предности и мане такве праксе.

Темељећи своје знање о људском феномену календарског мерења времена на достигнућима чувеног професора примењене математике на Београдском универзитету др Милутина Миланковића (1879-1958), Његова Светост исправно примећује да је кључ сваког календара што тачније усаглашавање дужине тропске и календарске године.¹⁵ Али, празновање Васкрса и канонски прописи у вези са тим опредељују Цркву да поменутој теми приступи врло обазриво. Мада је већина Православних цркава прихватила такозвани „Грегоријански календар“ (познат као нови) уз задржавање Пасхалних таблица формираних у оквиру такозваног „Јулијанског календара“ (познат као стари), као разлоге због којих су неке Помесне цркве остале при старом календару Патријарх Павле наводи страх „од сваке штетне пропаганде и прозелитизма“.¹⁶ Ипак, он не заборавља да нагласи да би задржавање таквог става без разликовања непромењивости онога што је божанско - догмата и промењивости онога што је људско – календар, било кратковидо.¹⁷ Но, упркос неоспорним доказима о погрешности и неопходности исправке старог календара, Његова Светост подсећа на осећај пастирског старања за оне верне који би такве промене могли схватити као скретање са пута Православља и дефинише као погрешно увођење ових исправки.¹⁸ Штавише, он предлаже да би такве хришћане требало стрпљиво поучавати и припремати за прихватање исправки календара, уз изношење јасних и стварних разлога који такву праксу захтевају.¹⁹ Паралелно са тим, враћајући се литурџијско-богословској димензији поимања богослужбеног времена Патријарх Павле констатује да инсистирање на останку при календарској погрешци од тринаест дана у циљу сачекивања равнодневице по календару, која је у стварности већ прошла, као и слављење Васкрса више од месец дана мимо канонских прописа, подразумева одлазак у другу крајност и гажење јасних канонских одлука.²⁰ Мисао која закључује овај рад изражава веру да ће

¹⁵ Сравни: Патријарх српски Павле, *Став Српске православне цркве о старом и новом календару*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига прва, нав. дело, 143.

¹⁶ Види: исто, 155.

¹⁷ Сравни: исто, 155-156.

¹⁸ Сравни: исто, 156.

¹⁹ Сравни: исто, 156.

²⁰ Сравни: исто, 156.

Дух Свети сачувати Цркву од било које крајности и једностраности, те да ће календарско питање бити разрешено на будућем Васељенском сабору.²¹

Изрицање уравнотежених ставова Његове Светости у вези са календарским питањем врло уверљиво показују да Црква никада не пренебрегава научна достигнућа, али да увек води рачуна о доследном очувању истина вере у васкрсење Сина Божијег. Патријархова свест о неопходности новог свеправославног усаглашавања за исправку постојећег календарског рачунања времена и постепеног припремања верника за такво дело на најбољи начин сведоче о његовом „литургијском и богословском кретању између Сциле и Харибде“.

Овај самопрегорни делатељ на њиви Господњој добро је упознат и са неким од погрешних обичаја из живота нашег християнизованог народа, о чему говори његов текст под именом *Особито поштовање дванаест петака у нашем народу*.

Чињеница да је међу побожним народом у неким нашим крајевима присутан обичај поштовања дванаест петака пред поједине празнике, при чему се строго пости и не ради, дала је повода Патријарху Павлу да темељно и критички преиспита ову појаву. Излажући целокупан текст *Сказанија о дванаест петака* из дубровачког рукописа насталог 1520,²² а који је објавио Ватрослав Јагић (1838-1923), Његова Светост заступа мишљење да држање ових петака није црквеног порекла, него да је такав обичај ушао у народ путем апокрифне књижевности.²³ Следствено томе, прави разлози поменуте појаве леже у прехришћанском и незнабожачком животу наших предака. Наиме, Патријарх Павле сматра да су наши преци најпре празновали први дан сваког месеца, потом то празновање пренели на први петак у месецу (млади петак, млада недеља), да би у другој фази била у потпуности избрисана веза са месецом, те су ти петци везани за поједине хришћанске празнике.²⁴ Тим данима су, према његовим речима, „приписане успомене из старозаветне и новозаветне историје и измишљан је фантастичан начин откривања њиховог значаја“.²⁵ Напоследку, Његова Светост износи најприличније предлоге за поступно удаљавање нашег народа од тог обичаја, позивајући свештенике на расуђивање и пастирски обазриво премошћавање јаза између тренутног стања и онога што би требало да буде.²⁶

Ревносни однос Патријарха Павла према првојерархијској служби и исправном богослужбеном поимању хришћанског живота огледа се и у његовој борби за искорењивање таквих појава попут дванаест петака. Окарактерисавши их као нехришћанске и предложивши одговарајуће начине за њихово напуштање, он на својеврстан начин наставља праксу првог српског архиепископа Саве Немањића на плану уклањања и најмањег вида незнабоштва међу овдашњим хришћанима.

Богослужбени текстови који, попут најбогатијих ризница, садрже непролазне и најузвишеније истине о домостроју спасења човека кроз Сина Божијег заузимају посебно место у радовима Његове Светости. Један од таквих је и чланак

²¹ Сравни: исто, 156.

²² Види: Патријарх српски Павле, *Особито поштовање дванаест петака у нашем народу*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига прва, нав. дело, 228-233.

²³ Сравни: исто, 233.

²⁴ Сравни: исто, фуснота број 39, 233.

²⁵ Види: исто, фуснота број 39, 233.

²⁶ Сравни: исто, 234.

под насловом *Шта значе речи „истјеје Тебје причашчатисја“ из IX песме канона на Васкрс, и који је то „невечерњи дан“?*.

Трагајући за што тачнијим преводом и смислом речи једног од тропара девете песме Канона на Васкрс које гласе: „...подавај нам истјеје Тебе причашчатисја, в невячерњем дни Царствија Твојега“, вредни умножителъ речи Божије показује завидно познавање литургијско-богословског предања Цркве Христове. Речи поменутог тропара, чији је аутор свети Јован Дамаскин (7-8. век), имају евхаристијско-есхатолошку конотацију и изражавају хришћанску тежњу за што истинскијим, потпунијим и непосреднијим причешћивањем Христом у дан без вечери Царства Његовог.²⁷ Патријарх Павле следи Дамаскиново богословско учење о светим тајнама и предочава да, као што је за одржавање нашег пролазног живота потребна телесна храна, тако нам је у овоземаљским околностима Бог даровао Свето причешће под видом земаљског хлеба и вина, јер га другачије не бисмо могли примити.²⁸ У небеском, пак, Царству остаће потреба за Светим причешћем, али се неће остваривати на садашњи начин – једењем устима под видом хлеба и вина него непосредније, гледањем лица ради нас оваплоћеног Сина Божијег.²⁹ То никако не значи да израз „истјеје“ може имати смисао да по освећењу хлеб и вино нису право тело и крв Христова, то јест да се сада не причешћујемо истински и да се због тога молимо како би се удостојили причешћа тек у будућем веку.³⁰ Насупрот томе, ми се, према Његовој Светости, у овоме свету истински причешћујемо правим телом и крвљу Христовим, али се молимо да се удостојимо уласка у Царство небеско, у коме ћемо се причешћивати још непосредније и потпуније.³¹ Особиту вредност у овоме тексту има и Патријархов опширнији превод комплетног тропара на савремени српски језик:

„О Христе, Пасхо велика и најсветија, о Мудрости и Речи Божија и Сило, удостој нас да уђемо у Царство Твоје и у њему се непосредније, у пуноћи причешћујемо гледањем лица Твога, кроз сву непролазност, дан без вечера тога века, који ће настати по Твом другом доласку“.³²

Назначено богословско проницање у смисао богослужбених текстова осликава још један аспект личности богољубивог молитвеника наше Цркве. Реч је о његовој спремности за литургијско-богословско тумачење *lex orandi*, што даје снажан подстрек и другима да у том правцу наставе.

Највећи део текстова Патријарха Павла посвећен је телитургичким одликама Свете Литургије. Иако сваки понаособ плени озбиљношћу и тежњом ка што целовитијем разјашњењу задате теме, овом приликом смо изабрали само два: *Треба ли светиеник на Светој литургији да руком указује на Свете дарове на „Примите и једите“?* и *Да ли по освећењу на Литургији све честице на дискусу постају Тело Христово?*.

²⁷ Сравни: Патријарх српски Павле, *Шта значе речи „истјеје Тебје причашчатисја“ из IX песме канона на Васкрс, и који је то „невечерњи дан“?*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига прва, нав. дело, 246-247.

²⁸ Сравни: исто, 248.

²⁹ Сравни: исто, 248.

³⁰ Сравни: исто, 249.

³¹ Сравни: исто, 249.

³² Види: исто, 251.

Поменути радови задиру у централни део Свете Евхаристије – Анафору и дотичу питања Христових речи установе Евхаристије, Епиклезе и Светог причешћа. С тим у вези, Његова Светост заступа мишљење да Христове речи установе Евхаристије које изговара свештенослужитељ, уз видљиво показивање руком у правцу евхаристијских дарова, не означавају само указивање на оно што је некада било на Тајној вечери, већ да се односе и на Спаситељево искупитељско дело које се наставља и продужава да врши до краја света.³³ Он наглашава да не треба инсистирати на школском схватању, насталом на основу западног, јуридичког становишта, према коме се свагда тражи баш моменат кад се тајна извршила и при којим речима (формула тајне).³⁴ Јер, првобитно се у Цркви није постављало питање момента освећења дарова.³⁵ Његова Светост у наставку образлаже да је „произношење речи Господњих о установљењу Светог причешћа такође неопходно за освећење дарова, а завршни моменат, печат у том освећењу јесу речи упућене Богу Оцу да пошаље Бога Духа Светог и учини ове дарове савршено телом и крвљу Бога Сина“.³⁶ Због тога се може говорити не о тренутку и формули освећења, већ пре о Тајни Евхаристије као целини у складу са тумачењем светог Василија Великог.³⁷ Самим тим, према поимању Патријарха Павла, не треба сматрати неправилним нити сувишним видљиво указивање десном руком на дарове при изговарању речи *Примите* и *Пијте*, јер је са оваквом праксом вероватно прекинуто када је дошло до борбе са римском пропагандом и када је настала потреба јачег наглашавања погрешности њихових учења.³⁸

У другом тексту Његова Светост одлучно одриче став да честице, које се приносе у част светих и за милосрђе према живим и упокојеним, постају Тело Христово. Он у таквом мишљењу види богословски покушај налажења дубљег смисла њиховог вађења, а не догматско-литургијску стварност.³⁹ Коначно, јединство са Христом, као и једних са другима, потпуно се остварује приступањем Светом причешћу на крају Литургије, а спирање грехова помињаних при вађењу честица за живе и упокојене бива њиховим стављањем у путир.⁴⁰

Нема никакве сумње да је изузетно интересовање за телитургијске теме, било од кључног значаја за богословско сагледавање Свете Евхаристије Патријарха Павла. Утврђујући своја литургијско-богословска гледишта на делима великих отаца и савремених богослова Цркве Христове, овај Првојерарх јесте прва личност која се на овдашњим просторима, после архимандрита др Кипријана Керна (1899-1960), писменим и усменим путем почела ослобађати уобичајеног приступа литургији. Такав пример настављају да следе и нове генерације свештенослужитеља и ученика богословских школа, не заборављајући речи Његове Светости:

³³ Сравни: Патријарх српски Павле, *Треба ли свештеник на Светој литургији да руком указује на Свете дарове на „Примите и једите“?*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига трећа, нав. дело, 181.

³⁴ Сравни: исто, 181.

³⁵ Сравни: исто, 182.

³⁶ Види: исто, 183.

³⁷ Сравни: исто, 183.

³⁸ Сравни: исто, 188.

³⁹ Сравни: *Да ли по освећењу на Литургији све честице на дискусу постају Тело Христово?*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига трећа, нав. дело, 231.

⁴⁰ Сравни: исто, 231-232.

„У данашње време, сматрам да је верним особито потребно истаћи првосвештеничку службу Господа Исуса, значај Његове крсне жртве за наше спасење. Такође, потреба редовног доласка на заједничко богослужење, као и потреба што чешћег приступања Светој тајни причешћа, уз свакодневни труд око спремања своје душе за што достојније приступање тој Светој тајни. На то да делују свештеници и речима и одежама“.⁴¹

Закључак

Литурџичко стваралаштво Патријарха Павла представља једну значајну и обимну целину, а мотиви за њен настанак су нарочита посвећеност богослужењу и спремност да са тим непроцењивим богатством још више упозна клир и лаос Српске православне цркве.

Иако је дубоко свестан да су извесна места у објављеним текстовима непотпуна а неки ставови погрешно постављени и изнесени,⁴² Његова Светост истовремено исказује спремност за дијалог ради служења Истини, што за све хришћане значи служење Богу који је Пут, Истина и Живот (Јн 14, 16).⁴³

На основу свега наведеног, треба констатовати да је литурџички допринос Првојерарха наше Помесне православне цркве у томе што је покренуо више конструктивних тема, о којима се до сада писало врло мало. Преиспитивање постојеће праксе савршавања поста и актуелног календарског рачунања времена, искорењивање неприличних и сумњивих обичаја из богослужбеног живота овдашњих хришћана, богословско објашњење појединих богослужбених текстова, као и литурџичко-богословско тумачење телитурџичких одлика Свете Евхаристије неоспорно сведоче о драгоценом литурџичком делу Патријарха Павла.

Будући да се својим радовима сврстава у групу српских литурџичара који су унели иновативан приступ у литурџици, Његова Светост бива препознат као верни настављач изграђујућег дела првог српског архиепископа светог Саве Немањића и један од великих приложника српске теолошке мисли у 20. веку.

⁴¹ Види: Патријарх српски Павле, *Од каквог се материјала праве црквене одежде?*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига друга, нав. дело, 308.

⁴² Сравни: Патријарх српски Павле, *Предговор*, у: *Да нам буду јаснија НЕКА ПИТАЊА НАШЕ ВЕРЕ*, Књига прва, нав. дело.

⁴³ Сравни: исто.